

Analysis of the nature and foundations of Imamism and Sunnis from Imam-Khalifa with emphasis on the views of Allameh Halli and Qazi Baghalani

Hossein Rezaei

Ph.D. Student of Qur'an and Hadith, Research Institute of Hawzeh and University; 4th Level Scholar (doctorate) in Shia Studies, Tehran, Iran

Mohammad Bagher Saeidi Roshan

Professor, Qur'an Studies Department, Research Institute of Hawzeh and University, Iran

Abstract

The issue of Imamate and Caliphate in the cultures of Imami Shi'a and Sunni Islam is considered one of the key and contentious topics. This article presents a comparative analysis of the nature, foundations, and characteristics of Imamate from the perspectives of two theologians: Qadi Abd al-Jabbar al-Baqillani from the Ash'ari Sunni tradition and Allama Hilli from the Twelver Shi'a tradition. After examining and comparing their views, the findings indicate that the interpretations and beliefs of these two theologians differ significantly regarding the issue of Imamate. Qadi al-Baqillani considers the obligation of the Imam to be a religious duty rather than a rational one and fundamentally views the discussion of Imamate as a subsidiary jurisprudential matter. In contrast, Allama Hilli asserts that the discussion of Imamate is a theological issue and that the appointment of the Imam is divinely ordained. Consequently, from al-Baqillani's perspective and that of most Sunnis, the Imam is a governmental figure with both worldly authority and the responsibility to preserve and implement religion. This leads to differences in the nature, theoretical foundations, and specific instances of Imamate as reflected in the personal characteristics and attributes of the Imam. The present

–Corresponding Author: Rezayimohabbat@gmail.com

How to Cite: Rezaei, H., Saeidi Roshan, M. B. (2024). Analysis of the nature and foundations of Imamism and Sunnis from Imam-Khalifa with emphasis on the views of Allameh Halli and Qazi Baghalani. *Biannual Journal of Research in Shi'a Comparative Theology*. 5 (8). 263-294. DOI: 10.22054/jcst.2024.77162.1143

article, employing a documentary method along with data processing and aimed at elucidating the true concept of the Imam's existential reality and examining their attributes as the successor of the Prophet Muhammad, has been collected and organized.

Keywords: Imamate, Caliphate, Imami Shi'a, Ash'arites, Nature, Foundations, Allama Hilli, Qadi al-Baqillani.

Introduction

The topic of Imamate and Caliphate has evolved over time and holds a deep-rooted place in the history of Islamic thought, accompanied by various perspectives. However, this issue is not merely a historical debate confined to a significant event in Islamic history; it possesses multiple dimensions and aspects, or in other words, it is a term encompassing input, process, and output factors. This issue has a decisive connection with the doctrinal, social, ethical, and political life of the Islamic community (Rabani Golpayegani, 2014: 18), which becomes clearer through the explanation of the nature of Imamate and the characteristics of the Imam. Thus, the issue of Imamate is one of the fundamental theological discussions that has garnered the attention of prominent and distinguished Islamic theologians. No other religious matter has sparked as much disagreement among Islamic sects and schools of thought as the issue of Imamate. This fundamental issue has split Muslims into two major branches: Shi'a and Sunni. While the concept of Imamate and Caliphate is accepted by both sects, the differing views on the definition and nature of the Imam, as well as the method of selecting the Imam within the community, have created significant divergence.

In other words, this article aims to elucidate that the disagreement between Shi'a and Sunni on the issue of Imamate is not merely about specific instances but fundamentally concerns the concept and essence of the Imam. To support this claim, it is evident that Sunnis, by limiting the characteristics of the Imam and Caliph within the community, have faced internal disagreements regarding the selection of the Imam. This work endeavors to review all available theological texts by Qadi Abd al-Jabbar al-Baqillani, a prominent Ash'ari theologian of the 5th century, and Allama Hilli, a renowned Imami theologian of the 8th century, on the topics of Imamate and Caliphate. These two scholars are considered pioneers in their respective Ash'ari and Imami schools of thought, and their analytical views have been respected by other scholars during their time and beyond.

This article seeks to address several fundamental questions within the domain of Imamate: How do Allama Hilli and Qadi al-Baqillani define and evaluate the conceptual and practical nature and characteristics of the Imam? What are their perspectives on the selection or appointment of the Imam within the community, and which viewpoint aligns more closely with reason and innate

disposition (conscience)? Although there has been research on Imamate from both Sunni and Twelver Shi'a perspectives, this study adopts a different approach by comparatively analyzing the nature and characteristics of the Imam-Caliph from Qadi's viewpoint and critiquing these findings in relation to Allama Hilli's perspectives. This comparative analysis fills a research gap, as no prior studies have comprehensively addressed this specific topic and concept.

Research Background

The issue of Imamate and Caliphate is a prominent subject in theological and doctrinal debates, with renowned Shi'a scholars conducting extensive analyses and producing numerous works on the topic. Some notable contributions include:

Article: "Analysis of Practical Rational Methods in Proving Imamate from the Perspective of Allama Hilli with Emphasis on the Book 'Alfayn'" by Moslem Mohammadi and Elham Beshkar, published in the Theological Research Quarterly, Issue 32, 2021. This article focuses on the practical rational methods used by Allama Hilli to prove the concept of Imamate.

Master's Thesis: "The Theory of Imamate in the Political Thought of Allama Hilli and Ibn Taymiyyah" by Hassanali Qolizadeh, 2000. This research adopts a comparative approach to explore the political thought on Imamate, its characteristics, and the conditions of a legitimate Imam, without delving into the philosophical and ontological aspects of the subject.

Thesis: "The Superiority of the Imam from the Perspective of Allama Hilli and Fazel Qushji" by Roghayeh Yousefi Soteh from Al-Zahra University, 2013. This thesis addresses the concept and instance of the Imam's superiority but does not examine the various dimensions of the Imamate issue comprehensively.

Article: "Imamate from the Perspective of Allama Hilli and Fazl ibn Ruzbahan with Emphasis on the Book 'Nahj al-Haq wa Ibtal al-Batil'" by Nasser Shabani and Mostafa Soleimani, published in the Comparative Theology Journal, Issue 3, 2020. This study provides a comparative overview of Imamate but only with a general approach to the subject.

Study: "The Concept and Position of Imamate in Islamic Thought (Imamiya, Mu'tazila, and Ash'ari)" by Rahim Habibollahi. This work does not provide a detailed comparative evaluation of the nature,

foundations, and characteristics of the Imam from the perspectives of two prominent theologians, Allama Hilli and Qadi Abd al-Jabbar al-Baqillani.

While these studies contribute valuable insights, the present research distinguishes itself by offering a detailed comparative analysis of the nature, foundations, and characteristics of the Imam, specifically from the perspectives of Qadi al-Baqillani, a prominent Ash'ari theologian of the 5th century, and Allama Hilli, a renowned Imami theologian of the 8th century. This approach addresses a gap in the existing literature by thoroughly examining the theological views of these two influential scholars.

پژوهشنامه کلام تطبیقی شیعه

دوره ۵، شماره ۸، بهار و تابستان ۱۴۰۳، ۲۶۳-۲۹۴

jcst.atu.ac.ir

DOI: 10.22054/jcst.2024.77162.1143

تحلیل ماهیت و مبانی امامیه و اهل سنت از امام و خلیفه با تأکید بر دیدگاه قاضی باقلانی و علامه حلی

دانشجوی دکتری قرآن و حدیث پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ دانش پژوه
سطح چهارم (دکتری) شیعه‌شناسی، تهران، ایران

حسین رضایی * ID

استاد گروه قرآن پژوهی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تهران، ایران

محمدباقر سعیدی روشن ID

چکیده

مسئله امامت و خلافت در فرهنگ امامیه و اهل سنت از مباحث کلیدی و اختلافی به شمار می‌رود. این مقاله با تحلیلی تطبیقی از ماهیت، مبانی و ویژگی‌های امام از دیدگاه دو متکلم اثناعشری و اهل سنت؛ قاضی باقلانی اشعری و علامه حلی نگاشته شده است. پس از بررسی و تطبیق آراء؛ یافته‌ها نشان از آن دارد که برداشت و باورهای این دو متکلم در مسئله امامت با یکدیگر متفاوت است؛ چراکه قاضی و جوب امام را یک وجوب شرعی - نه عقلی - و اساساً بحث از امامت را یک فرع فقهی می‌داند؛ اما علامه قائل است، بحث از امامت یک بحث کلامی و نصب امام هم از ناحیه الهی صورت می‌پذیرد؛ بنابراین امام در دیدگاه باقلانی و غالب اهل سنت یک مقام حکومتی ظاهری است که علاوه بر جایگاه دنیایی، حفظ و اجرای دین را نیز برعهده دارد، به همین دلیل در ماهیت و مبانی نظری و مصداقی امام که در شاکله و ویژگی‌های شخصیتی ایشان نمود پیدا می‌کند با امامیه دچار اختلاف رأی شده‌اند. مقاله حاضر به شیوه‌ای اسنادی همراه با پردازش اطلاعات و با هدف تبیین مفهوم واقعی از حقیقت وجودی امام و واکاوی اوصاف ایشان، به عنوان وصی نبی خاتم، جمع‌آوری و تنظیم شده است.

کلیدواژه‌ها: امامت، خلافت، امامیه، اشاعره، ماهیت، مبانی، علامه حلی، قاضی باقلانی.

مقدمه

موضوع امامت و خلافت در گذر زمان و در تاریخ اندیشه اسلامی با رویکردهای مختلفی همراه بوده و این مسئله، پیشینه‌ای دیرین دارد؛ اما این مسئله یک بحث تاریخی صرف نبوده تا در یک جریان و حادثه مهم در تاریخ اسلام خلاصه گردد؛ از این رو، مسئله امامت، از ابعاد و زوایای دیگری برخوردار است یا به دیگر سخن اصطلاحی است که دارای عوامل دروندادی، فرایندی و برون‌دادی است. همین مسئله با حیات اعتقادی، اجتماعی، اخلاقی، سیاسی امت و ملت اسلامی ارتباطی تعیین کننده دارد (ربانی گلپایگانی، ۱۳۹۳: ۱۸) که با تبیین ماهیت امامت و ویژگی‌های امام، این مسئله روشن تر خواهد شد. از این رو، مسئله امامت از بنیادی‌ترین مباحث کلامی بوده و مورد توجه فراگیر متکلمان نامدار و برجسته اسلامی بوده است؛ فرقی و مکاتب اسلامی در هیچ یک از مسائل دینی - مذهبی مانند امامت اختلاف رأی و نظر نداشته‌اند. همین اصل بود که مسلمانان را به دو شاخه بزرگ شیعه و سنی تقسیم کرد؛ زیرا هر چند اصل مسئله امامت و خلافت مورد پذیرش هر دو فرقه (شیعه و اهل سنت) قرار گرفته است، ولی آنچه این دو گرایش را بیشتر از هم جدا می‌سازد، نوع نگاهی است که نخست به مفهوم و ماهیت امام و سپس به شیوه انتخاب امام در جامعه دارند؛ به عبارت دیگر در این مقاله در صدد تبیین این موضوع هستیم که اختلاف شیعه و سنی در مسئله امامت، برخلاف تصور عده‌ای، محدود به بُعد مصداقی صرف نیست؛ بلکه اساساً امامیه و اهل سنت در دو جنبه مفهوم و مصداق با یکدیگر اختلاف عقیده دارند. تأیید گفتار مذکور این است که اهل سنت با محدود کردن ویژگی‌های امام و خلیفه در جامعه نسبت به تعیین امام با یکدیگر دچار اختلاف شده‌اند، در این اثر سعی شده به تمامی آثار کلامی موجود از قاضی به عنوان متکلم برجسته اشعری در قرن پنجم و علامه حلی متکلم نامدار امامی در قرن هشتم در باب امامت و خلافت مراجعه شود. چراکه این دو اندیشمند به عنوان طلایه داران مکتب فکری و اعتقادی اشعری و امامی محسوب می‌شوند و آراء تحلیلی آنان همواره مورد اعتنا سایر دانشمندان در عصر خود و بعد از آن بوده است. اکنون این

مقاله با طرح چند پرسش اساسی به بحث در حوزه امامت می‌پردازد، نخست اینکه، علامه و قاضی ماهیت و ویژگی مفهومی و مصداقی امام را چگونه تبیین و ارزیابی می‌کنند؟ و نسبت به انتخاب یا انتصاب امام در جامعه چه دیدگاهی داشته و کدام یک از دیدگاه‌ها با عقل و فطرت (وجدان) مطابقت بیشتری دارد؟ هرچند تحقیقاتی در حوزه امامت از دیدگاه اهل سنت و اثناعشریه صورت گرفته اما پژوهش حاضر، با رویکردی متفاوت به بررسی و تحلیل ماهیت، ویژگی‌های امام - خلیفه از دیدگاه قاضی با نقد یافته‌ها و دیدگاه‌ها به گونه تطبیقی با علامه می‌پردازد که تاکنون پژوهشی، با این موضوع و مفهوم صورت نگرفته است، از این رو، خلأ پژوهشی احساس می‌شود.

پیشینه تحقیق

مسئله امامت و خلافت یکی از شاخصه‌های مباحث کلامی و اعتقادی است که محققان و متکلمان نامدار شیعه ضمن تحلیل مسائل و مباحث مربوط به آن، آثار و فعالیت‌های متعددی در این زمینه نگاشته‌اند. به عنوان نمونه می‌توان به مقاله تحلیل روش‌های عقل عملی در اثبات امامت از نگاه علامه حلی با تأکید بر کتاب الفین از مسلم محمدی و الهام بشکار، فصلنامه تحقیقات کلامی شماره ۳۲، سال ۱۴۰۰ اشاره کرد؛ نظریه امامت در اندیشه سیاسی علامه حلی و ابن تیمیه، پایان‌نامه ارشد حسنعلی قلی زاده، سال ۱۳۷۹؛ این پژوهش مسئله امامت را با رویکردی تطبیقی و باهدف بیان اندیشه سیاسی امام، ویژگی‌ها و شرایط امام مشروع دنبال کرده و به ابعاد دیگر موضوع همچون فلسفه و ماهیت نپرداخته است. افضلیت امام از دیدگاه علامه حلی و فاضل قوشجی؛ از رقیه یوسفی سوته از جامعه الزهراء، سال ۱۳۹۲؛ این پایان‌نامه نیز صرفاً در مفهوم و مصداق افضلیت امام و تعیین مصداق افضل به بحث پرداخته است و از زوایای گوناگون مسئله امامت را موردبررسی قرار نداده است. امامت از دیدگاه علامه حلی و فضل بن روزبهان با تأکید بر کتاب نهج الحق و ابطال الباطل از ناصر شعبانی و مصطفی سلیمانی، شماره ۳، ۱۳۹۹ پژوهشنامه کلام تطبیقی؛ این رساله مبحث امامت را

به صورت مقایسه‌ای و صرفاً با نگاهی کلی به امامت پرداخته است. بررسی مفهوم و جایگاه امامت در اندیشه اسلامی (امامیه، معتزله و اشاعره) از رحیم حبیب‌اللهی؛ این اثر نیز به صورت جزئی و تطبیقی مباحث ماهیت، مبانی و ویژگی‌های امام را از دیدگاه دو شخصیت برجسته کلامی؛ علامه حلی و قاضی باقلانی مورد ارزیابی قرار نداده است.

ماهیت امامت

بر اساس گزارش‌های تاریخی صورت گرفته از مفهوم امامت، مشخص می‌شود در ظاهر، تفاوت و تمایز چندانی بین متکلمان و صاحب‌نظران اهل سنت و امامیه در بحث حقیقت و ماهیت امامت وجود ندارد؛ برحسب ظاهر الفاظ و عبارات، نمی‌توان مدعی شد از مسئله امامت، دو تصویر متخالف و متمایز (تصویر سنی و شیعی) وجود دارد. درحالی که میان این دو فرقه تفاوت دیدگاه آشکار و بینی وجود دارد، اساس و اصل اختلاف این دو مکتب در اغلب مسائل مربوط به امامت مانند (کیفیت و خوب، ویژگی‌های امام، کیفیت نصب و...) موجود است آنچه از فحوای کلام امامیه استفاده می‌شود، این است که اهل سنت بر اساس نوع تعریفی که از امامت دارند تنها به بخش اندکی از شرایط توصیف شده بر امام ملتزم می‌باشند (یزدی مطلق، ۱۳۸۱: ۳۴). تعریف امامت به ریاست عامه مسلمانان در امور دین و دنیا میان اهل سنت و شیعه یکسان است، درحالی که احدی از خلفای سنی مذهب، به مسائل مطروحه و مقیده در تعریف مذکور متصّف نیستند؛ اول: ریاست در امور دین و دیانت، به معرفت و شناخت امور دینیّه متوقف است، اهل سنت نوعاً و قاضی باقلانی به صورت خاص، عالم بودن و دانایی امام (به آن معنایی که شیعه باور دارد) شرط و لازم نمی‌دانند و مدعی آن‌هم نیستند چراکه هیچ‌یک از ائمه (ثلاث) ایشان، عالم به تمام مسائل دینی نبوده‌اند. مقوله بعدی و دخیل در بحث ریاست در امور دین، عدالت بالضروره است، این در حالی است که قاضی باقلانی آن را به صورت ابتدائی شرط دانسته است (باقلانی، ۱۹۹۳ م: ۴۷۱). یا تفتازانی با بیانی متفاوت تر در شرح مقاصد می‌گوید: یکی از عوامل انعقاد خلافت در جامعه،

غلبه و قهر است و هر شخصی با زور و قهر و غلبه متصدی امر خلافت حتی بدون بیعت شود، اگر چه فاسق یا جاهل باشد، خلافت (برازنده اوست) و به نفع او منعقد می شود (تفتازانی، ۱۳۷۰، ج ۵: ۶۳).

از این رو، اهل سنت به ویژه اشاعره در مسئله خلافت و امامت، گرفتار یک نوع تناقض شده اند. از یک طرف امام و جانشین رسول خدا را اسلام شناسی مجاز از جانب رسول - صلی الله علیه و آله - و متصف به صفت عدالت می دانند و از سمتی دیگر، در مقام تعیین جایگاه و مصداق امام، این ویژگی ها را اخذ نمی کنند و چنین ویژگی هایی در خلفای آن ها وجود ندارد؛ بنابراین اختلاف سنی و شیعه درباره امامت، صرفاً به مصداق و وجود خارجی امام بر نمی گردد. بلکه به تبیین تصویر آن ها از حقیقت و ماهیت امامت نیز بر می گردد (مصباح یزدی، ۱۳۶۷: ۴۱۱).

در نظرگاه اثناعشریه، امامت و جوبی کلامی دارد؛ یعنی از جهت «وجوب عن الله» است، نه وجوب فقهی یعنی «وجوب عن الناس». وجوب یا واجب کلامی عبارت اند از فعلی که مقتضای عدل یا حکمت یا جود یا رحمت یا دیگر صفات کمال الهی است و چون ترک چنین فعلی مستلزم نقص در ساحت خداوندی و در نتیجه محال است، پس انجام دادن آن، واجب و ضروری است، علامه حلی می گوید: «امامیه معتقدند که نصب امام، لطف است؛ زیرا امام معصوم، انسان را به اطاعت نزدیک کرده و از معصیت دور می نماید و لطف بر حق تعالی واجب است» (حلی، ۱۴۰۹، ق، ۱۷). فرقه اشاعره به وجوب امامت اعتقاد دارند، اما چون حسن و قبح عقلی و وجوب عن الله را نمی پذیرند، این وجوب را نقلی و وجوب علی الناس می دانند. از این رو، قاضی باقلانی و عضد الدین ایجی می گویند: «نصب امام نزد ما از راه و طریق سمعی واجب است» (باقلانی، ۱۹۹۳: ۳۵؛ ایجی، ۱۳۲۵، ج ۸: ۳۴۵).

به تعبیر دیگر، دلیلی که متکلمان سنی و شیعی در حقیقت و ماهیت امامت بیان می دارند دو اختلاف عمده است:

نخست: مسئله امامت نزد شیعه کلامی است اما اهل سنت آن را امری فقهی و

فرعی می‌دانند.

دوم: در مکتب امامی نصب امام، بر خداوند واجب است اما در مکتب اهل سنت، این وجوب بر عهده امت و مکلفان می‌باشد (یزدی مطلق، ۱۳۸۱، ص ۳۲)؛ به عبارت دیگر، متکلمان اشاعره از اهل سنت همچون قاضی باقلانی اغلب مسئله امامت را یک وجوب سمعی (نقلی) و شرعی دانسته و تحت عنوان ضرورت «علی الناس» یا تکلیف مکلفان به حساب می‌آورند و بر وجوب آن بر امت تأکید دارند (باقلانی، همان: ۴۷۱)؛ و به دیگر سخن؛ باقلانی به پیروی از ابوالحسن اشعری وجوب امامت را شرعی دانسته و با توجه به اینکه اشاعره به وجوب چیزی بر حق تعالی و حسن و قبح عقلی معتقد نیستند تعیین امام را بر مردم واجب می‌دانند و آن را بر اساس روایات و نه عقل می‌پذیرند. (یعنی وجوب وجود و نصب ایشان از ناحیه حق تعالی مسلم است اما عقل این وجوب را درک نمی‌کند) (همو، ۱۹۹۳: ۴۵۸). از این رو، همان‌گونه که گفته شد، نصب امام در دیدگاه غالب اهل سنت واجب است، ولی وجوب را یک وجوب شرعی - نه عقلی - می‌دانند (غزالی، ۱۳۸۳، صص ۲۵۳-۲۵۴؛ ایجی، پیشین، ج ۸: ۳۵۴). اما علامه حلی وجوب عقلی «علی الله» را صحیح می‌داند و بر اساس مبانی فیلسوفان، این وجوب به صورت ضرورت «من الله» بیان می‌شود. ایشان قائل به وجوب عقلی امامت است و می‌گوید عقل وجوب آن را مستقلاً درک می‌کند و دلیل شرعی را لازم نمی‌داند. دلیل علامه حلی بر این مدعا، حکم عقل به لزوم وجود راهنما و امام برای مردم است. در جهت پیروی مردم از او و انتقام از ظالم، حفظ دین الهی و تشویق مردم به اعمال نیک و ترک اعمال خلاف و قبیح؛ بنابراین این یک برهان است؛ عقل مستقلاً حکم می‌کند که برای دفع ضررهای محتمل و جلب منافع نصب امام لازم است (حلی، ۱۴۰۹: ۲۴).

فاضل مقداد در بسط سخن علامه می‌فرماید: بحث امامت از توابع نبوت و فروع آن است و امامت عبارت از ریاست عامی است در کارهای دین و دنیا برای یک شخص انسانی. پس ریاست [در تعریف امامت] به منزله جنس قریب است، زیرا که ریاست تمام مشترک است بین ریاست امام - علیه السلام - ریاست قضات و نواب،

جنس بعید همان نسبت [ریاست] است و عام بودن آن [امامت] فصلی است که آن را از ولایت قاضیان و نائبان جدا می‌سازد و اینکه می‌گوید: «در امور دین و دنیا بیانی است برای متعلق آن [یعنی امامت]، یعنی امامت هم چنان که در دین است در امور دنیا نیز چنین است و در حالی که می‌گوید: «امامت برای شخص انسانی است» اشاره به دو امر است: یکی از آن دو این است که مستحق آن، شخص معین معهودی از سوی خدا و رسول او است، نه هر شخصی که پیش آید و دومی این است که جایز نیست مستحق و سزاوار امامت در یک عصر بیش از یک تن باشد. ایشان برای توضیح امامت می‌فرماید: بعضی از دانشمندان در تعریف، تعبیر «بحق الاصله» را افزوده است و در تعریف آن گفته است «امامت ریاست عامه در امور دین و دنیا برای شخصی از آدمیان است به حق اصالت» یعنی به شرط اصالت، بدین طریق از «داخل شدن» نایی که امام همه ولایت خود را به او واگذار می‌کند [در این مفهوم] احتراز کرده است؛ زیرا هر چند ریاست او عام است همه به اصالت نیست و درست این است که این امر با قید عموم (عام بودن ریاست امام) خود استنباط می‌گردد، زیرا نایب مذکور بر امام خود ریاست ندارد، پس ریاست او عام نمی‌باشد و باین همه تعریف بر نبوت تطبیق می‌شود و در این صورت بهتر است که در آن «یعنی در تعریف امامت» به شرط نیابت از پیامبر یا «به واسطه بشری» افزوده شود (فاضل مقداد، ۱۴۰۵، صص ۱۴۹ - ۱۵۰). پس وجود امام استمرار لطف خداوندی به جامعه بشری می‌باشد به دیگر سخن؛ علت محدثه، علت مبقیه نیز هست.

علامه نیز می‌فرماید: از لحاظ عقلی نصب امام از جانب الهی واجب است؛ زیرا واضح است اگر امت در معیت امام مفترض الطاعه و مدبّر معصوم باشند، به صلاح و خیر نزدیک تر و از فساد و تباهی در امان خواهند ماند (همان، ۱۳۶۶، ص ۶۶). شایان ذکر است، ریشه و اساس حکم عقلی در قاعده یا برهان لطف در قرآن کریم است آنجا که حق سبحان عقل‌های سالم بشری را به آن حکم ارشاد فرمود و در آیات بسیاری به آن اشارت دارد (کَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ)؛ پروردگارتان رحمت را بر خود فرض کرده است...؛ (انعام، آیه ۵۴). در این آیه دو نکته شایان توجه است،

نخست: آن که هیچ قدرتی لطف را بر حق تعالی واجب ننموده، چون ذات اقدس الهی بالا دست ندارد؛ بلکه خود خداوند، این لطف را بر ذاتش واجب نموده است. دوّم: آنکه چون ذات الهی به صفت حکمت و قدرت مطلق متصف است محال است که رذیله‌ای همچون بخل در ذات او راه یابد و رحمتی را از او دریغ نماید (بیات، ۱۳۹۲، ص ۱۲)؛ بنابراین وجود لطف برای امام، هویت و شناسنامه آسمانی و الهی او را تعیین می‌سازد؛ اما متکلمان اهل سنت و جماعت، این هویت را در تعریف امام لحاظ و اخذ نکردند، به همین سبب، انتخاب امام را منصوب و متعین ملت می‌دانند؛ بنابراین امامت در نگاه آنان مسئله‌ای فرعی - فقهی شده و به عنوان وجوب کفایی تلقی گردیده است. با این توضیح، روشن است که اهل سنت به این شرط و خصوصیت در کلام علامه حلی توجهی نشان نداده‌اند. پس قید «ریاست عام دینی یا الهیه» به وسیله عده‌ای از متکلمان امامیه، هویت و ذات امامت را نشان می‌دهند (رضایی، ۱۳۹۶: ۲۸۷).

وجود مبارک امام به عنوان لطف، صرفاً تنظیم نظام معیشتی مکلفان بر اساس قوانین اسلام و یا تنظیم ارتباط آن‌ها با یکدیگر بر اساس شرع مقدّس نیست و حتی ارتباط بشر با حق تعالی نیز نیست، بلکه امامت، اولاً و بالذات، رابطه حق متعال با انسان است، همچون نبوت که ابتدا رابطه خدا با انسان است و البته به دنبال این ارتباط، مسئله هدفمندی و هدایت انسان به سوی الهی و تعظیم مناسبات بین انسان‌ها (سیاست دنیا و حراست دین) است؛ بنابراین، مسئله امامت، جریانی اعتقادی است و نصب امام مانند نبوت بر حق لایزال واجب است (نه بر مکلفان).

به دیگر سخن، تعبیر جانشینی رسول خدا در مفاهیم امامت نزد دو مذهب، به مشترک لفظی شبیه‌تر است؛ زیرا هر دو مذهب، دو مفهوم متخالف و متغایر از جانشینی پیامبر را باور دارند (بیات، ۱۳۹۲: ۳۵).

در نگاه قاضی و علامه، پیامبر سه مقام و شأن دارد: ۱. دریافت و ابلاغ وحی ۲. بیان وحی (باقلانی، ۱۴۱۳، ص ۴۵)؛ ۳. اداره امور جامعه اسلامی (حکومت) و ریاست و سرپرستی بر امور دنیوی ملت. (حلی، ۱۳۷۴، ص ۲۴؛ باقلانی، ۱۴۱۳، ص ۳۹)؛ در

نظرگاه هر دو مذهب، پس از رحلت رسول خاتم وحی به معنای وحی نبوت، منقطع و جدا شده است. پس هیچ فردی در جایگاه و رتبه پیامبر، مقام و شأن ایشان را نمی‌تواند عهده‌دار شود. اما سؤال این است درباره دو جایگاه دیگر، چه کسی جانشین رسول الهی است؟ پاسخ امامیه این است که عهده‌دار و جانشین این دو مقام، فردی که از ناحیه خدا معین می‌شود است اما اهل سنت و جماعت با این پاسخ، مخالفت کرده‌اند. تعیین جانشینی پیامبر برای زعامت دو جایگاه بیان شده، به عهده خود پیامبر نیست و از این رو، نبایستی اختلاف رأی گفته شده در مسئله امامت را این گونه طرح کنیم؛ که آیا پیغمبر جانشین را مشخص نموده یا نه؟ چرا که این عملکرد، مربوط به باری تعالی است. در فرهنگ امامی، از این خصوصیات، به امام تعبیر و نام برده می‌شود. از این رو، شخصیت امام در فرهنگ امامیه، فردی که جایگاه تبیین وحی نبوی را بر عهده دارد، است و قولش در ابلاغ وحی، مطیع، حجت و واجب است. همچنین الزام او در امور اجتماعی؛ اعم از امور سیاسی، نظامی، اقتصادی و... مطاع است (رضایی، ۱۳۹۶: ۳۱۲).

بنابراین، یکی از عناصر اساسی امامت در منظر علامه، لطف است که این واژه باید در تعریف امام، قرار داده شود تا جانشین و جایگزین پیامبر را به معنای واقعی کلمه، معنا نماید. امام مانند نبی، واسطه بین وحی و مخاطبان (مردم) آن است و واسطه صاحب عصمت است. «البته برخلاف نبی، تنها تبیین کننده وحی است و دریافت کننده وحی نبوی نیست. اما امامت در مفهوم و معنای سنتی، استمرار نبوت نیست، بلکه به منزله تئوری حکومت در جامعه دینی است که یا به سکولاریزم (جداننگاری دین از سیاست) می‌رسد و یا به ابزار دین برای سیاست می‌انجامد که هر دو اندیشه و تجربه، در طول تاریخ حکومت‌های اسلامی اهل تسنن، به وقوع پیوسته است (یزدی مطلق، ۱۳۸۱: ۲۴).

در تعریف علامه حلی از ماهیت امام آمده است، امام کسی است که رهبری مردم را در همه‌ی امور دین و دنیا بر اساس سنت پیامبر بر عهده داشته باشد. همچنان که خداوند متعال می‌فرماید: (لِلنَّاسِ إِمَامًا)؛ (بقره، ۱۲۴)؛ یعنی برای مردم رهبری قرار دادیم که نشان دهنده رهبر اعم از پیامبر و امام برای مردم است. همچنین امام باید به

نص پیامبر باشد و پیامبر از جانب حق او را معرفی کرده باشد (حلی، ۱۴۱۵، ص ۱۵)؛ بنابراین امام در منابع کلامی شیعه فردی ممتاز از دیگر افراد نوع انسانی است که دارای جنبه‌های ولایی، الهی و قدسی است. اما امام از دیدگاه قاضی باقلانی و دیگر متکلمان اشعری مانند دیگر افراد عادی نوع انسان است، تنها به‌عنوان جانشین پیامبر اکرم، یک حاکم و رهبر سیاسی و حکومتی امت است و ماهیت امام را در قالب یک حاکم که می‌تواند عادل و یا عالم هم باشد، ترسیم کرده‌اند و از جنبه‌های قدسی و الهی آن تغافل کرده‌اند (باقلانی، بی‌تا، ص ۲۴۴)؛ بنابراین باقلانی امام را به معنای خلیفه و حاکم سیاسی دانسته‌اند که نقشی جز اقامه حدود، جمع‌آوری وجوهات شرعی و مراقبت از کیان کشور اسلامی ندارد (نسفی، بی‌تا، ج ۲: ۲۳؛ باقلانی، ۱۹۹۳: ۴۷۷).

مشخصه‌های امام

از مباحث محوری و کلیدی در مسئله امامت و خلافت که موجب ترسیم دو معنا و مفهوم متفاوت از امام بود موضوع «ویژگی‌های امام» است. اهل سنت، شرایط و ویژگی‌هایی که برای یک حاکم لازم است، برای امام نیز ضروری می‌شمارند؛ زیرا امامت در نزد آن‌ها، تنها یک مقام و حکومت ظاهری است؛ که علاوه بر شأن دنیایی و مقام و مسئولیت اجتماعی، حفظ و اجرای دین را نیز بر عهده دارد (یزدی مطلق، ۱۳۸۱: ۴۰). اما از منظر شیعه، امامت یک مقام و جایگاه والای روحانی و معنوی است و امام مضاف بر رهبری و مدیریت حکومت اسلامی، هدایت همه‌جانبه را در امر دین و دنیای مردم بر عهده دارد، فکر و روح مردم را هدایت کرده و شریعت پیامبر اسلام را از هرگونه تغییر و تحریف در امان می‌دارد و به اهدافی و اغراضی که پیغمبر برای آن مبعوث شده تحقق می‌بخشد و به دیگر سخن امامت، تداوم نبوت است، به همین دلیل، تمام اوصافی که برای پیامبر (ص) واجب است برای امام نیز واجب می‌باشد. به همین دلیل، پیامبر اکرم می‌فرماید: «امام قوم باید برترین آن‌ها باشد» (خوانساری، ۱۴۱۱ ق، ۶۴). علامه و قاضی هر یک، ویژگی‌ها و اوصاف متمایزی را برای امام بیان می‌کنند. این تفاوت‌ها عبارت‌اند از:

الف) قرشی بودن: مقصود و مراد از قرشی بودن این است که نسب امام به «نضر بن کنانه» برسد (تفتازانی، پیشین، ج ۵، ۲۴۴). فرقه اشاعره و از جمله آن‌ها باقلانی نیز بر این نظر اتفاق دارند و دلیل و استدلال آنان استناد و تمسک به روایت نبوی است (باقلانی، ۱۴۱۲، ۴۷۳). در شورای سقیفه وقتی گروه انصار پیشنهاد کردند: «برای ما امیری برای شما هم امیری»، ابوبکر بن ابی قحافه گفته آنان را چون از قریش نبودند با حدیث «الائمة من قریش» رد کرد و بر آنان احتجاج و استدلال نمود انصار و مهاجرین حاضر در سقیفه؛ این احتجاج را پذیرفتند و سعد بن عباده به این امر رضایت داد که رهبری و امارت از قبیله قریش و وزارت از طایفه انصار باشد (شهرستانی، ۲۰۰۸، ۱۷).

امامیه نیز باور دارد که امامت و وصایت به قریش اختصاص دارد، (ازاین‌رو، با اهل سنت اشتراک عقیده دارد) ولی با این تفاوت که صرفاً طایفه خاصی از قریش که همان گروه بنی هاشم است شایسته و لیاقت امامت و رهبری امت را برعهده دارند. نه اینکه این حکم برای تمام قبایل قریش از عمومیت برخوردار باشد (حلی، ۱۴۰۹، ۷۳). دلایل اهل سنت با امامیه در اینکه غیر از طایفه قریش گروهی دیگر شایستگی امامت را ندارد، متفاوت است، از جمله این دلایل، استناد به حدیث غدیر، حدیث ثقلین، حدیث منزلت و ... است (ابن ماجه، بی تا، ج ۱، ۵۵؛ لاهیجی، ۱۳۷۲، ۴۷۰؛ امینی، ۱۴۲۱، ج ۱، ۱۴-۱۵۱). حضرت امیر علیه السلام می فرماید: «ان الائمة من قریش غرسوا فی هذا البطن من هاشم...» (نهج البلاغه، خطبه ۳۳) «علی علیه السلام در فرمایش خود با صراحت، امامان را از خاندان هاشم دانسته و در واقع مطلق قریش را بر مقید بنی هاشم حمل کرده است».

ب) عصمت و عدالت: از اهداف مهم امامت، برقراری و اجرای عدالت در جامعه است و برای عملیاتی کردن این مهم، امام باید شخصی عادل و پرهیزگار باشد. لزوم این ویژگی از دیدگاه امامیه که «افضلیت» و «عصمت» را از شروط لازم برای امام به شمار می آورند آشکار نیست؛ زیرا اگر امام متصف به صفت عصمت باشد هیچ گاه دچار فسق و ظلم نمی شود و تمام کمالات نفسانی از جمله عدالت را دارا خواهد بود.

شایان ذکر است علامه در کتاب «الفین» با هزار و سی هشت دلیل ثابت می‌کند که امام باید دارای عصمت باشد. (حلی، ۱۴۰۹: ۴۴). باقلانی نیز صفت عدالت و عدل را در ابتدای امر انتخاب امام، واجب و لازم می‌داند اما تداوم و استمرار آن را شرط ندانسته و قائل نیست و به صفت عصمت در امام قائل نیست، حتی امامت و خلافت شخص منحرف و فاسق را هم جایز می‌شمارد (باقلانی، ۲۰۱۴: ۳۳)؛ بنابراین قاضی باقلانی در ردّ قایلین به عصمت می‌گوید: لازم نیست امام و خلیفه مسلمین، عالم به دانش غیب، معصوم و آگاه به تمام مسائل دینی باشد، زیرا فلسفه وجودی امام در جامعه؛ تبیین احکام شرعی، اجرای حدود و اموری که پیامبر آن‌ها را بیان کرده، است و مردم به این مسائل آگاهی دارند و امام، نائب و وکیل از جانب امت در جریان این امور است و مردم هم ناظر امام‌اند و اگر امام تخلفی که موجب خلع او از مقام امامت است مرتکب شود وی را از جایگاه و مقامش خلع می‌نمایند و فردی دیگر را جایگزین می‌نمایند. از این رو، دیگر احتیاجی به امام معصوم و آگاه به جمیع احکام نمی‌باشد. (باقلانی، ۱۹۹۳: ۳۵۴).

ج) علم و توانایی: یکی دیگر از شرایط داشتن علم و دانش کامل و کافی است که محوری‌ترین آن دو چیز است: الف) علم به احکام شرعی و معارف دینی؛ ۲ - آگاهی به مفاسد و مصالح امور مربوط به جامعه اسلامی (ربانی گلپایگانی، ۱۳۸۷، ص ۶۷). علامه حلی اعلمیت امام بر دیگر افراد جامعه را ضروری و واجب می‌داند زیرا امام برای اجرای عدالت، برقراری احکام و گرفتن حق مظلوم به آگاهی فراگیر احتیاج دارد (حلی، ۱۴۱۵: ۲۰۶). از دیدگاه امامیه، علم امام مانند علم پیغمبران از طرق عادی به دست نمی‌آید بلکه از راه‌های دیگر که طریقی ویژه و اختصاصی است صورت می‌پذیرد و یا به تعبیر دیگر علم ایشان از نوع حضوری است نه اکتسابی (اوجاقتی، ۱۳۸۷، ص ۷۳-۸۱). قطع به یقین تنها شخصی که دارای این چنین صفات برجسته و ممتازی همچون: اعلمیت، افضلیت، عصمت، معجزه و... است، به معنای واقعی کلمه، توانایی اداره و رهبری جامعه اسلامی را خواهد داشت.

اما قاضی باقلانی قائل است: امام از لحاظ علم و آگاهی بایستی به منزله کسی که برای قضاوت شایستگی و صلاحیت دارد، باشد. پس از جهت علم و دانش باید به میزان و سطح یک قاضی دانش داشته باشد و فزون تر از آن لزومی ندارد که امام از علم بیشتری برخوردار باشد؛ بنابراین از دیدگاه قاضی؛ امام از علم حضوری و لدنی و نیز تمامی علوم و احکام بهره مند نیست و ضرورتی هم برای او احساس نمی گردد (باقلانی، ۲۰۰۲ م: ۴۰).

همچنین می گوید: امام از نقطه نظر علم با سایر امت مساوی است و لازم نیست اعلم باشد و اگر بگویند که در مسائل، مردم به وی مراجعه کنند و مجهولات خود را به وی ارجاع دهند جواب داده می شود که امام مسئول این امر نیست بلکه مسئولیت عهده داری وی همان امور اجتماعی ظاهری است. قاضی باقلانی در مورد توانایی و رهبری سیاسی امام در جامعه می گوید: امام بایستی توانایی اداره امور مسلمانان را داشته باشد. امام به طور کامل بایستی با تدبیر ارتش و امور جنگی، بستن مرزها، نگه داری ملت، حفظ شوکت اسلام، راه های انتقام از ظالم و به سایر مصالح مملکت آگاهی و بصیرت داشته باشد. امام نباید هنگام اقامه حدود و مجازات سرکشان از خود رقت قلب به خرج دهد، زیرا وجود این احوال با اجرای احکام و دستورات مربوط به حدود تنافی دارد (همان: ۳۸).

د) منصوص بودن و معجزه داشتن: علامه حلی، منصوص بودن را یکی از شرایط امامت ذکر کرده اند (سیوری حلی، ۱۴۰۵: ص ۳۳۷؛ حلی، ۱۴۱۵، ص ۲۰۸).

از دیدگاه دانشمندان امامی اصلی ترین راه تعیین و تشخیص امام «نص» است. گاهی از «معجزه» نیز به عنوان راه اثبات امامت نام برده اند. در عبارت علامه حلی و نیز از سایر آثارش مشخص است معجزه طریقی جداگانه و معادل با نص در تنصیب و انتخاب وصی است (حلی، ۱۴۰۹، ص ۲۷؛ همان، ۱۴۱۴، ص ۱۸۵).

در نگاه علامه، امامیه معتقد است که دو طریق برای انتخاب و تعیین امام تبیین

شده است:

نص از جانب حق لایزال یا نبی یا وصی و امامی که امامت او با نص به اثبات رسیده است.

آشکار شدن و انجام معجزات به وسیله او. (همان، ۱۴۱۵: ۱۵۶).

اما قاضی ابوبکر باقلانی درباره ثبوت و تعیین امامت امام دو شیوه را متصور می‌داند: ابتدا نص و سپس اختیار اهل حلّ و عقد؛ اما درباره امام بعد از رسول خاتم، طریق نص باطل و فاسد است و چون دو راه بیشتر وجود ندارد هنگامی که طریق نص باطل شد طریق دیگر یعنی اختیار اهل حلّ و عقد مشخص و متعیّن است (باقلانی، ۱۹۹۳ م: ۴۴۲).

قاضی در ابطال نص می‌گوید: اگر نصی یا فرمانی از وحی بود رسول خدا به صورت شفاف و صریح می‌فرمود «این شخص خلیفه پس از من است و شما مردم باید از او فرمان برید» این نص در ملاعام و تعداد بسیاری از یاران رسول مطرح بود و یا لاقبل اگر پیامبر مشافهتا و در حضور یکی دو نفر از یاران چنین تصریحی می‌داشت، در این صورت اخبارش حتماً باید به ما می‌رسید. مثل نصوص و روایاتی که در مورد صلوات خمسه و سایر اعمال عبادی به ما رسیده است (همان: ۴۴۳). نقد این پاسخ بسیار روشن است چراکه رسول خدا بارها امیرمومنان علی علیه‌السلام را در دیدگان عموم مردم به عنوان جانشین و وصی بعد از خود مانند واقعه غدیر، حدیث انذار، منزلت و... معرفی نمود.

بنابراین مقام امامت نزد قاضی باقلانی، به طور کلی یک جایگاه و منزلت عادی - اجتماعی و غیر الهی است که توده و عوام مردم، به ویژه اهل حلّ و عقد (مدیران و مسئولان)، این مقام را انتخاب می‌کنند (باقلانی، ۱۹۹۳ م: ۴۴۲۴) به طور کلی، در مکتب اهل سنت، برای انتخاب و تعیین امام، ضابطه و قاعده جامع و صحیحی موجود نیست، بلکه آن‌ها شیوه روی کار آمدن خلفای گذشته را معیار و قانون انتخاب یا تعیین امام قرار داده‌اند.

ه) افضلیت امام: علامه حلی می‌گوید: امام باید افضل و اکمل امت باشد. از این رو،

دایره فضیلت امام شامل تمام اوصاف پسندیده و هر چیزی که کمال نفسانی است، می‌گردد؛ مانند علم، زهد، کرم، شجاعت، عفت و ...، زیرا امام کسی است که بر امت خود برتری داده شده و مقدم گردیده است. به همین دلیل، باید از حیث کمالات و فضایل از آن‌ها بالاتر باشد تا تقدیم مفضول بر افضل پیش نیاید (حلی، ۱۳۷۳: ۳۹۳).

قاضی باقلانی افضلیت امام را شرط دانسته، اما این خصوصیت را مشروط و مقید به عدم مانع و رادع و مصلحت برتر نموده است. وی بر این مطلب به روایاتی از پیغمبر استدلال کرده و بنابر باور وی این روایات از نظر معنا متواتر است، در اثبات این مدعی خویش به دو روایت استدلال کرده است. پیامبر فرمود: «مَنْ تَقَدَّمَ عَلَى قَوْمٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ، يَرَى أَنَّ فِيهِمْ مَنْ هُوَ أَفْضَلُ مِنْهُ فَقَدْ خَانَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالْمُسْلِمِينَ»؛ «کسی که بر عده‌ای از مسلمانان در حالی که می‌داند در بین آن‌ها کسی وجود دارد که افضل از اوست مقدم شود. همانا به خدا و رسولش و مسلمین خیانت کرده است» (قاضی، ۱۴۱۲، ص ۱۹۰؛ امینی، ۱۴۲۱، ج ۸، ص ۲۹۱). «ائمتکم شفعائکم الی الله ففقدوا خیرکم» «امامان شما، شفاعت کنندگان شما هستند، پس برای امامت بهترین خود را مقدم بدارید» (حلی، ۱۳۷۳، ص ۴۷۱). دلیل دیگر اینکه بین مسلمانان اتفاق عقیده است که رهبری جامعه، بزرگ‌ترین امامت است. هنگامی که در امام جماعت افضلیت مطلوب است، در پیشوا و سرپرست جامعه اسلامی به نحو اولویت مطلوب است (حلی، ۱۳۷۳، ۴۷۳-۴۷۵).

اعلم بودن امام، در نظرگاه امامیه؛ از ویژگی‌ها و شرایط معتبر در افضلیت به شمار می‌رود. این اعلمیّت، مختص علوم شرعی نبوده بلکه علوم تکوینی و غیرشرعی را در بر دارد؛ یعنی امام باید در علوم غیرشرعی مانند سحر و شعبده هم اعلم باشد. تا در صورت رویارویی با شعبده‌بازان و ساحران، سحر و فریب آنان را خنثی نماید و حیل‌های آنان را به مردم بنمایاند و از گمراه شدن مردم جلوگیری نماید (موحدی، ۱۳۸۸، ص ۷۱) علامه نیز اعلمیّت و آگاهی کامل امام بر سایر افراد جامعه را ضروری و واجب می‌داند، زیرا امام یک امت اهدافی از قبیل ایجاد عدالت و نظم، اجرای احکام و فرامین الهی و بازستانی حق مظلوم از ظالم به علم (کامل - یا همان اعلمیّت) نیاز دارد

(حلی، ۱۳۸۶: ۲۰۶).

از نظر امامیه، علم و آگاهی امام مانند علم پیامبران از نوع علم حضوری است نه علم اکتسابی (یزدی مطلق، پیشین: ۱۶۷) اما عقیده اغلب متکلمان و محققان اشاعره این است که امام بایستی در فروع و اصول دین از اجتهاد برخوردار باشد تا قوه و استعداد پاسخ دهی به شبهات را داشته و توانایی اقامه و برپا کردن دین را دارا باشد و در رخدادهای، مسائل نوظهور و پیش آمده‌ای دینی و عقلی اعتقادی استقلال در فتوا و نظر را داشته باشد؛ زیرا حفظ باور مردم و حل و فصل خصومت‌ها و درگیری‌ها از اهداف امام است و این هدف بدون شرط مذکور تحقق نخواهد یافت (ایجی، پیشین، ج ۸، صص ۳۴۹-۳۵۰)، همان‌طور که بیان شد، قاضی باقلانی معتقد است امام بایستی از لحاظ علم و اطلاع به منزله کسی باشد که برای قضاوت صلاحیت دارد و نیازی نیست اعلم از سایر امت باشد (باقلانی، ۲۰۰۲ م: ۴۰). همچنین در مورد شرط عدالت، با اعتقاد و باور آن‌ها که می‌گویند امام به سبب ظلم و گمراهی، از امامت برکنار نمی‌شود، سازگاری ندارد. همچنان که باقلانی می‌گوید: «امام به سبب ظلم و فسق ناشی از غصب دارایی و اموال و تعطیلی حدود الهی و ضایع ساختن حقوق، از امامت خلع نمی‌شود و خروج بر امام واجب نمی‌گردد، بلکه لازم است او را تنها موعظه و نصیحت کرد و (از عذاب الهی) ترساند و اگر به معصیت خدا امر کرد از او اطاعت نکرد.» (باقلانی، ۲۰۰۲ م: ۱۸۱، الطحاوی، ۱۴۰۸: ۳۷۹؛ نسفی، بی تا: ۱۸۵).

همان‌گونه که بیان کردیم، اهل سنت در این شرایط و اوصاف با یکدیگر اختلاف رأی دارند و دلیل این امر هم این است که آن‌ها فاقد نص شرعی در مورد امامت هستند و آنچه نزد آن‌ها موجود است نصوص کلی است که متضمن بیان این شروط نیست و منبع تعیین این شروط نزد آن‌ها، همان استحسانات و اعتبارات عقلایی در این مورد است. این، مایه تعجب است که چگونه پیامبر (ص) بیان این امور مهم (شروط و صفات امام) را وا گذاشته، در حالی که آن حضرت ساده‌ترین امور و پایین‌ترین امور (به لحاظ اهمیت) از امور مکروه و مستحب را ذکر کرده است.

علاوه بر دلایل مذکور، تاریخ اسلام گواهی می‌دهد که خلفای بعد از امام علی # بیشتر این شرایط را نداشتند و باین حال بر مقام خلافت باقی بودند؛ اما شیعه امامیه به لحاظ اینکه امامت را استمرار وظایف نبوت می‌دانند، وجود شایستگی‌های ویژه‌ای را لازم می‌دانند که در افراد انسانی پیدا نمی‌شود مگر اینکه تحت عنایت خاص الهی قرار گیرد. امام بایستی در علم و عصمت و رهبری حکیمانه و سایر شئون، تالی تلو پیامبر (ص) باشد (ربانی، ۱۳۸۶، ص ۲۹۹-۳۰۰).

نتیجه‌گیری

۱. قاضی باقلانی خلافت و امامت را نوعی حکومت و ریاست بر مردم می‌داند و قائل است مقام و جایگاه امامت، یک مقام و جایگاه اجتماعی و فرعی است و جامعه اسلامی و مردم مسلمان در تعیین و انتخاب امام، صاحب اختیار بوده و حق انتخاب و رأی دارند.
۲. در این مذهب، امامت و جانشینی رسول خدا (ص) از فروعات دین و لزوم انتخاب و وجود امام، به دلیل اجرای احکام و حدود الهی و مسائل اجتماعی است؛ زیرا اجرای احکام و جهاد در راه خدای متعال، بدون وجود امام امکان‌پذیر نیست. از این رو، امت اسلامی این وظیفه را بر دوش دارد که فردی را انتخاب کند تا احکام الهی را عملیاتی کرده و با دشمن ظالم، جهاد نماید.
۳. همان‌گونه که اشاره شد، آنچه در نزد قاضی اهمیت دارد، سیاست امور دنیوی و شرایطی که برای تأمین امور دینی از قبیل؛ اقامه حدود، قضاوت، جهاد و... در مفهوم و شرایط امام بیان می‌دارند، به سرعت روبه زوال رفته، تأثیر و کارکرد خود را از دست می‌دهد و علیرغم ادعای اولیّه و چهره‌ای که در ابتدا برای امام به لحاظ (ماهیت و شرایط) ترسیم می‌کنند، نهایت کار آنچه می‌ماند، چیزی جز چهره یک والی و حاکم که بر جامعه مسلمین حکومت می‌کند، باقی نمی‌ماند. آن‌هم حاکمی که تنها اسمی از اسلام را یدک می‌کشد؛ و به جز حداقلی از شریعت اسلام، به چیزی پای بند نیست.
۴. اما علامه حلی، امامت را از اصول دین و در ردیف توحید و نبوت، از ضروریات

مذهب به حساب می آورد. آن را استمرار نبوت نبی خاتم - صلی الله علیه و آله - می داند، از این رو، وجود امام در جامعه را ضروری دانسته و از باب قاعده لطف واجب می داند، ایشان تعیین امام را از ناحیه حق تعالی و از طریق نص و معجزه می پذیرد. ۵. از دیدگاه علامه تمام ویژگی هایی که برای پیغمبر خاتم ضروری است (به جز دریافت وحی) برای امام نیز ضروری و واجب است. تمام تلاش جناب قاضی باقلانی و اغلب اشاعره، بر حفظ وضعیت موجود و مشروعیت بخشیدن به آنچه در تاریخ اتفاق افتاده، معطوف است؛ بنابراین به دنبال کشف حقیقت خلافت و امامت از میان متون دینی و معارف شریعت اسلام نمی باشند.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

ORCID

Hossein Rezaei

Mohammad Bagher Saeidi

Roshan

<https://orcid.org/0009-0008-5163-2020>

<https://orcid.org/0000-0003-0823-6168>

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

- *قرآن کریم
*نهج البلاغه
- آمدی، عبدالواحد، (١٤٢٤ ق). *ابکار الافکار فی اصول الدین*. بیروت: دار الکتب العلمیه.
- _____، (١٣٧٧). *غرر الحکم و درر الکلم*. تهران: دفتر نشر و فرهنگ، چاپ اول.
- ابن أبی الحدید معتزلی، عبدالحمید، (١٩٦٧ م). *شرح نهج البلاغه*. دار احیاء الکتب العربیة، چاپ دوم.
- ابن تیمیة، احمد بن عبد الحلیم بن تیمیة، (١٣٢٢). *منهاج السنه النبویة*. مصر: چاپ اول.
- ابن حنبل، احمد، (بی تا). *مسند*، تحقیق: بیروت: دار الفکر.
- ابن قتیبه دینوری، محمد بن مسلم، (١٤١٣ ق). *الامامه و السیاسة*. قم: انتشارات شریف رضی، چاپ اول.
- ابن کثیر، اسماعیل. (١٤٠٩ ق). *تفسیر القرآن العظیم*. بیروت.
- ابن ماجه قزوینی، ابو عبدالله محمد بن یزید، (بی تا). *سنن*. بیروت: دارالفکر.
- ابی حفص النسفی، عمر بن محمد، (١٤٠٨ ق). *العقائد النسفیة*. بغداد: مکتبه المثنی.
- اشعری، ابوالحسن علی بن اسماعیل، (بی تا). *اللمع فی رد علی اهل الزيغ و البدع*. مکتبه الازهریه، بی جا.
- _____، (١٤١١ ق). *مقالات الاسلامیین*. بیروت: المکتبه العصریه.
- امینی، عبدالحسین، (١٤٢١ ق). *الغدیر فی الکتاب و السنه و الادب*. قم: مرکز الغدیر للدراسات الاسلامیه.
- اوجاقی، ناصرالدین، (١٣٨٧). *علم امام از دیدگاه کلام امامیه*. قم: انتشارات جاویدان، چاپ اول.
- ایجی، قاضی عضدالدین، عبدالرحمن، (١٣٢٥). *شرح مواقف*. تحقیق: عبدالرحمان عمیره، مصر: مطبعة السعادة.
- _____، (١٤١٧ ق). *قواعد المرام فی علم الکلام*. قم: مجمع الفکر الاسلامی.
- باقلانی، محمد بن طیب، (١٩٩٣ م). *تمهید الاوائل و تلخیص الدلائل*. بیروت: مؤسسه الکتب الثقافیة، الطبعة الثالثة.

_____ (۱۹۸۶ م). *الانصاف*. تحقیق: عماد الدین احمد حیدر، بیروت: المزرعه بناقل
الایمان، الطابق الاول.

_____ (۲۰۰۲ م). *مناقب الائمة*. تحقیق: سمیره فرحات، بیروت: دار المنتخب العربی،
الطبع الاولی.

_____ (بی تا). *الانتصار لنقل القرآن*. تحقیق: محمد غلول سلام، بیروت: ناشر المعارف
بالاسکندریه.

بخاری، محمد بن عیسی، (۱۴۰۱ ق). *صحیح بخاری*. بیروت: دار الفکر.

بدوی، عبدالرحمن، (۱۹۹۶ م). *مذاهب الاسلامین*. بیروت: دارالعلم للملایین، الطبعة الاولى.
بغدادی، عبدالقاهر بن طاهر بن محمد، (۱۴۰۹ ق). *الفرق بین الفرق*. تحقیق: محمد محی الدین
عبدالحمید، بیروت: دارالمعرفة.

_____ (۱۳۴۹ ق). *تاریخ بغداد*. القاهرة: مکتبه الخانجی، طبع اولی.

بیات، محمدحسین. (بی تا). *امامت از دیدگاه شیعه دوازده امامی با تکیه بر براهین عقلی،
آیات و روایات*. تهران: مقاله علمی و پژوهشی، شماره ۵.

تفتازانی، مسعود بن عمر بن عبدالله، (۱۳۴۶). *شرح عقاید النسفیة*. بی جا، مطبعة مولوی محمد
عارف.

_____ (۱۳۷۰). *شرح مقاصد*. تحقیق: عبدالرحمن عمیره، قم: منشورات الشریف
الرضی.

التمیمی، أبو عبیده، (۱۳۹۰ ق). *مجاز القرآن*. دارالفکر، چاپ دوم.

جرجانی، عبدالله بن عدی، (۱۴۰۹ ق). *شرح المواقف*. بیروت: دارالفکر.

جوهری، اسماعیل بن حماد، (۱۴۰۷ ق). *الصحاح تاج اللغة*. بیروت: دار العلم للملایین.

حاکم حسکانی، عبیدالله بن عبدالله، (۱۴۱۱ ق). *شواهد التنزیل*. تصحیح: محمد باقر محمودی،
بیروت: مؤسسه اعلمی، چاپ اول.

حلّی، حسن بن یوسف، (۱۴۱۷ ق). *النافع یوم الحشر*. دار الاضواء، چاپ دوم.

_____ (۱۴۰۹ ق). *الفین*. ترجمه: علی وجدانی، قم: چاپ دوم.

_____ (۱۴۱۵ ق). *انوار الملکوت فی شرح الیاقوت*. بیروت: دار الاسوة للطباعة و النشر،
چاپ اول.

_____ (۱۴۱۱). *کشف الیقین فی فضائل امیر المؤمنین*. تحقیق: حسین درگاهی، تهران:

دار العلم، چاپ اول.

حلی، حسن بن یوسف، (۱۴۱۵ ق). *مناهج فی اصول الدین*. تحقیق: یعقوب جعفری مراغی، تهران: دار الاسوه، چاپ اول.

_____، (۱۳۹۲). *مناهج الکرامه*. تصحیح: محمد حسین رحیمیان، قم: مؤسسه پژوهشی روضه العباس، چاپ اول.

_____، (۱۴۱۱). *کشف المراد*. قم: انتشارات شکوری، چاپ اول.

_____، (۱۳۷۸). *باب حادی عشر*. شارح مقداد بن عبدالله فاضل مقداد، مترجم: علی اصغر حلبی، تهران: انتشارات اساطیر، چاپ سوم.

_____، (۱۴۱۴ ق). *نهج الحق و کشف الصدق*. ترجمه: علی رضا کهنسال، تعلیق: شیخ عین الله حسنی ارموی، قم: دار الهجره، چاپ چهارم.

حمصی رازی، سدید الدین محمود، (۱۴۲۸ ق). *المنقذ من التقليد*. قم: مؤسسه نشر اسلامی، چاپ اول.

حنفی، صدرالدین ابن ابی العز، (بی تا). *شرح عقاید طحاویه*. کراچی.

خوانساری، سید محمد باقر، (۱۴۱۱ ق). *الانصاف فی الامامه*. بیروت: الدار الاسلامیه، چاپ اول.

دمیجی، عبدالله بن عمر، (۱۴۰۹ ق). *الامامه العظمی عند أهل السنه و الجماعه*. مکه: دار طیبه للنشر و التوزیع، الطبع ثانی.

دینوری، ابن قتیبه، (۱۴۲۸ ق). *الامامه و السیاسه*. تهران: مؤسسه نشر اسلامی.

راغب اصفهانی، حسین بن محمد، (۱۴۰۴ ق). *المفردات فی غریب القرآن*. بیروت: المكتبة الرضویه.

ربانی گلپایگانی، علی، (۱۳۸۶). *براهین و نصوص امامت*. قم: نشر هاجر.

_____، (۱۳۸۷). *فلسفه امامت از دید متکلمان*. انتشارات انتظار.

_____، (۱۳۸۷). *کلام تطبیقی*، نشر جامعه المصطفی.

رجبی، حسین، (۱۳۸۰). *عقاید تطبیقی*. قم: انتشارات نهاد رهبری در امور اهل سنت، چاپ اول.

رضایی، حسین، (۱۳۹۶)، *امامت تطبیقی و تحلیلی*، قم، نشر حبیب.

سیوری حلی، مقداد بن عبدالله، (۱۴۰۵ ق). *ارشاد الطالبین الی نهج المسترشدين*. بیروت:

المکتبه العلمیه.

شهرستانی، عبدالکریم، (۲۰۰۸ م). الملل والنحل. بیروت: دارالفکر.
صدوق، محمد بن علی ابن بابویه، (۱۳۶۱). معانی الاخبار. تصحیح: علی اکبر غفاری، قم:
انتشارات اسلامی.

قوشجی، علاء الدین علی بن محمد، (۱۴۱۷ ق). شرح تجرید الاعتقاد. قم: منشورات رضی.
کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۳۶۵). اصول کافی. تحقیق: علی اکبر غفاری، دارالکتب
الاسلامیه، چاپ چهارم.

لاهیجی، ملا عبدالرزاق بن حسین، (۱۳۷۲). گوهر مراد. تحقیق: زین الدین قربانی، تهران:
سازمان چاپ و انتشارات، چاپ اول.

مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، (۱۴۰۳ ق). بحار الانوار. بیروت: چاپ دوم.
معتزلی همدانی، قاضی عبدالجبار بن احمد، (۱۴۰۷ ق). المعنی فی التوحید و العدل. قاهره: دار
المصریه للتألیف، چاپ اول.

_____ (بی تا). شرح اصول خمسہ. قاهره: دار الفتاوی.

موحدی، عبدالعلی، (۱۳۸۸)، امامت تطبیقی، انتشارات آفاق معرفت.

موسوی، علی بن حسین (سیدمرتضی)، (۱۴۱۰ ق). الشافی فی الامامہ. قم: اسماعیلیان، چاپ
دوم.

موسوی، علی بن حسین (سیدمرتضی)، (۱۴۱۰ ق). الشافی فی الامامہ. قم: اسماعیلیان، چاپ
دوم.

مصباح یزدی، محمد تقی، (۱۳۶۷). راهنماشناسی. مرکز مدیریت حوزه علمیہ قم، چاپ اول.
نسفی، میمون بن محمد، (بی تا). تبصره الأدله فی اصول الدین. قاهره: دار الفتاوی.

_____ (۱۴۱۷ ق). شرح صحیح مسلم. بیروت: دارالکتب العلمیه.

یزدی مطلق، محمود، (۱۳۸۱). امامت پژوهی، مشهد: انتشارات دانشگاه علوم اسلامی رضوی،
چاپ اول.

References

Qur'an

Amdi, Abdul-Wahid. (2003). *Abkar al-Afkar Fi Usul al-Din*.
Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiya. [In Arabic]

- Amdi, Abdul-Wahid. (1998). *Gharar al-Hikam wa Durar al-Kalim*. Tehran: Office of Publishing and Culture, 1st edition. [In Persian]
- Abi Hafs al-Nasafi, Omar ibn Muhammad. (1987). *Al-Aqa'id al-Nasafiyyah*. Baghdad: Maktabah al-Muthanna, [In Arabic]
- Ash'ari, Abu al-Hasan Ali ibn Ismail. (nd). *Al-Luma' Fi Radd Ala Ahl al-Zaygh wa al-Bida*. Al-Azhar Library. [In Arabic]
- Ash'ari, Abu al-Hasan Ali ibn Ismail. (1991). *Maqalat al-Islamiyyin*. Beirut: Al-Maktabah al-Asriyya. [In Arabic]
- Amini, Abd al-Husayn. (2001). *Al-Ghadir Fi al-Kitab wa al-Sunnah wa al-Adab*. Qom: Ghadir Studies Center, [In Persian]
- Al-Taymi, Abu 'Ubaidah. (2009). *Majaz al-Qur'an*. Dar al-Fikr, 2nd edition, [In Persian]
- Baghlani, Muhammad ibn Tayyib. (2014). *Tamheed al-Awa'il wa Talkhis al-Dalaiil*. Beirut: Cultural Books Institute, 3rd edition. [In Arabic]
- Baghlani, Muhammad ibn Tayyib. (2003). *Al-Insaf*. Edited by: Imad al-Din Ahmad Haidar, Beirut: Al-Mazra'ah, 1st floor. [In Arabic]
- Baghlani, Muhammad ibn Tayyib. (2003). *Manaqib al-A'imma*. Edited by: Samira Farhat, Beirut: Dar al-Muntakhab al-Arabi, 1st edition. [In Arabic]
- Baghlani, Muhammad ibn Tayyib. (nd). *Al-Intisar Linqil al-Qur'an*. Edited by: Muhammad Ghulul Salam, Beirut: Nashir al-Ma'arif. [In Arabic]
- Bukhari, Muhammad ibn Isma'il. (1982). *Sahih Bukhari*. Beirut: Dar al-Fikr. [In Arabic]
- Badawi, Abdul-Rahman. (2017). *Madhahib al-Islamiyyin*. Beirut: Dar al-Ilm lil-Malayin, 1st edition. [In Arabic]
- Baghdadi, Abdul-Qahir ibn Tahir ibn Muhammad. (1988). *Al-Farq Baina al-Firaq*. Edited by: Muhammad Mahy al-Din Abdul-Hamid, Beirut: Dar al-Ma'arif. [In Arabic]
- Baghdadi, Abdul-Qahir ibn Tahir ibn Muhammad. (1970). *Tarikh Baghdad*. Cairo: Maktabah al-Khanji, 1st edition. [In Arabic]
- Bayat, Muhammad Hussein. (nd). *Imamat Az Didgah Shi'ah Duwazdah Imamiyah Ba Takiyeh Bar Barahin 'Aqli, Ayat wa Riwayat*. Tehran: Scientific and Research Article, No. 5. [In Persian]

- Demiqi, Abdullah ibn Omar. (1988). *Al-Imamah al-'Uzma 'Ind Ahl al-Sunnah wa al-Jama'ah*. Mecca: Dar Taybah li al-Nashr wa al-Tawzi', 2nd edition. [In Arabic]
- Dinawari, Ibn Qutaybah. (2009). *Al-Imamah wa al-Siyasah*. Tehran: Islamic Publishing Institute, [In Persian]
- Hakim Husayni, Ubaydullah ibn Abdullah. (1990). *Shawahid al-Tanzil*. Edited by: Muhammad Baqir Mahmudi, Beirut: Aalami Institute, 1st edition. [In Arabic]
- Helli, Hasan ibn Yusuf. (1996). *Al-Nafi' Yawm al-Hashr*. Dar al-Adwa', 2nd edition, [In Persian]
- Helli, Hasan ibn Yusuf. (1988). *Al-Fin*. Translated by: Ali Vojdani, Qom: 2nd edition, [In Persian]
- Helli, Hasan ibn Yusuf. (1996). *Anwar al-Malakut Fi Sharh al-Yaqut*. Beirut: Dar al-Uswa, 1st edition. [In Arabic]
- Helli, Hasan ibn Yusuf. (1990). *Kashf al-Yaqin Fi Fada'il Amir al-Mu'minin*. Edited by: Hossein Dargahi, Tehran: Dar al-Ilm, 1st edition. [In Persian]
- Helli, Hasan ibn Yusuf. (1994). *Manahij Fi Usul al-Din*. Edited by: Ya'qub Jafari Maraghi, Tehran: Dar al-Uswa, 1st edition. [In Persian]
- Helli, Hasan ibn Yusuf. (2014). *Minhaj al-Karama*. Edited by: Muhammad Hussein Rahimian, Qom: Research Institute of the Abbas Mosque, 1st edition. [In Persian]
- Helli, Hasan ibn Yusuf. (1992). *Kashf al-Murad*. Qom: Shakuri Publications, 1st edition. [In Persian]
- Helli, Hasan ibn Yusuf. (1999). *Bab Hadi 'Ashar*. Commentator: Miqdad ibn Abdullah Fadil Miqdad, Translated by: Ali Asghar Halabi, Tehran: Asatir Publications, 3rd edition. [In Persian]
- Helli, Hasan ibn Yusuf. (1996). *Nahj al-Haqq wa Kashf al-Sidq*. Translated by: Ali Reza Kohnasal, Commentator: Sheikh Ayn Allah Hosni Arumi, Qom: Dar al-Hijra, 4th edition. [In Persian]
- Hamasi Razi, Sadi al-Din Mahmoud. (2009). *Al-Munqidh Min al-Taqlaed*. Qom: Islamic Publishing Institute, 1st edition. [In Persian]
- Hanafi, Sadr al-Din ibn Abi al-Izz. (nd). *Sharh 'Aqidat al-Tahawiyya*. Karachi. [In Arabic]

- Ibn Abi al-Hadid Mu'tazili, Abdul-Hamid. (1967 CE). *Sharh Nahj al-Balagha*. Dar Ihya al-Kutub al-Arabiya, 2nd edition. [In Arabic]
- Ibn Taymiyyah, Ahmad ibn Abd al-Halim ibn Taymiyyah. (1943). *Minhaj al-Sunnah al-Nabawiyyah*. Egypt: 1st edition. [In Arabic]
- Ibn Hanbal, Ahmad. (nd). *Musnad*, edited by: Beirut: Dar al-Fikr. [In Arabic]
- Ibn Qutaybah Dinawari, Muhammad ibn Muslim. (1994). *Al-Imamah wa al-Siyasah*. Qom: Sharif Razi Publications, 1st edition. [In Persian]
- Ibn Kathir, Ismail. (1988). *Tafsir al-Qur'an al-Azim*. Beirut: [In Arabic]
- Ibn Majah Qazwini, Abu Abdullah Muhammad ibn Yazid. (nd). *Sunan*. Beirut: Dar al-Fikr. [In Arabic]
- Ijji, Qazi 'Uzz al-Din, Abdul-Rahman. (1946). *Sharh Mawaqif*. Edited by: Abdul-Rahman Amirah, Egypt: Matba'ah al-Sa'adah, [In Arabic]
- Ijji, Qazi 'Uzz al-Din, Abdul-Rahman. (1997). *Qawa'id al-Maram Fi Ilm al-Kalam*. Qom: Islamic Thought Institute. [In Persian]
- Jurjani, Abdullah ibn Adi. (1988). *Sharh al-Mawaqif*. Beirut: Dar al-Fikr, [In Arabic]
- Johari, Ismail ibn Hamad. (1987). *Al-Sahah Taj al-Lughah*. Beirut: Dar al-Ilm lil-Malayin. [In Arabic]
- Khonsari, Sayyid Muhammad Baqir. (1991). *Al-Insaf Fi al-Imamah*. Beirut: Al-Dar al-Islamiyya, 1st edition. [In Arabic]
- Kulaini, Muhammad ibn Ya'qub. (1986). *Usul al-Kafi*. Edited by: Ali Akbar Ghafari, Dar al-Kutub al-Islamiyyah, 4th edition. [In Persian]
- Lahiji, Mulla Abdur-Razzaq ibn Husayn. (1993). *Jawhar Murad*. Edited by: Zayn al-Din Qurbani, Tehran: Organization of Printing and Publishing, 1st edition, [In Persian]
- Majlisi, Muhammad Baqir ibn Muhammad Taqi. (2024). *Bihar al-Anwar*. Beirut: 2nd edition. [In Arabic]
- Mutazili Hamdani, Qadi Abdul-Jabbar ibn Ahmad. (1988). *Al-Mughni Fi al-Tohid wa al-Adl*. Cairo: Dar al-Misriyyah li al-Talif, 1st edition. [In Arabic]
- Mutazili Hamdani, Qadi Abdul-Jabbar ibn Ahmad. (nd). *Sharh Usul Khamsa*. Cairo: Dar al-Fatawa. [In Arabic]

- Muhaqqiq, Abdul-Ali. (2009). *Imamat Tatbiqi*. Afaaq Ma'arifat Publications. [In Persian]
- Mousavi, Ali ibn Hussein (Seyyed Morteza). (1991). *Al-Shafi Fi al-Imamah*. Qom: Ismailian, 2nd edition. [In Persian]
- Mousavi, Ali ibn Hussein (Seyyed Morteza). (1991). *Al-Shafi Fi al-Imamah*. Qom: Ismailian, 2nd edition. [In Persian]
- Misbah Yazdi, Muhammad-Taqi. (1988). *Rahnamashnasi*. Qom Seminary Management Center, 1st edition. [In Persian]
- Nasafi, Maimun ibn Muhammad. (nd). *Tabsir al-Adillah Fi Usul al-Din*. Cairo: Dar al-Fatawa. [In Arabic]
- Nasafi, Maimun ibn Muhammad. (1997). *Sharh Sahih Muslim*. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyah. [In Arabic]
- Ojaqi, Nasir al-Din. (2008). *Ilm Imam Az Didgah Kalām Imamiyah*. Qom: Javidan Publications, 1st edition. [In Persian]
- Qushji, Ala' al-Din Ali ibn Muhammad. (1996). *Sharh Tajrid al-I'tiqad*. Qom: Razi Publications. [In Persian]
- Raghib Isfahani, Husayn ibn Muhammad. (1984). *Al-Mufradat Fi Gharib al-Qur'an*. Beirut: Al-Maktabah al-Radawiyya. [In Arabic]
- Rabbani Golpaygani, Ali. (2007). *Barahin wa Nusuz Imamat*. Qom: Hajar Publications. [In Persian]
- Rabbani Golpaygani, Ali. (2008). *Falsafeh Imamat Az Did Matakallamin*. Entezar Publications. [In Persian]
- Rabbani Golpaygani, Ali. (2008). *Kalam Tatbiqi*. *The Journal of Al-Mustafa University*, [In Persian]
- Rajabi, Husayn. (2001). *Aqa'id Tatbiqi*. Qom: Leadership Institute in Sunni Affairs, 1st edition. [In Persian]
- Rezaei, Husayn. (2017). *Imamat Tatbiqi wa Tahlili*. Qom: Habib Publications, 1st edition. [In Persian]
- Seyouri Hilli, Miqdad ibn Abdullah. (1986). *Irshad al-Talibin ila Nahj al-Mustarshidin*. Beirut: Al-Maktabah al-'Ilmiyah. [In Arabic]
- Shahrastani, Abdul-Karim. (2008). *Al-Milal wa al-Nihal*. Beirut: Dar al-Fikr. [In Arabic]
- Saduq, Muhammad ibn Ali ibn Babouyeh. (1982). *Ma'ani al-Akhbar*. Edited by: Ali Akbar Ghafari, Qom: Islamic Publishing. [In Persian]

- Taftazani, Mas'ud ibn Omar ibn Abdullah. (1967). *Sharh Aqidat al-Nasafiyyah*. Undated, Matba'at Mawlawi Muhammad Arif, [In Arabic]
- Taftazani, Mas'ud ibn Omar ibn Abdullah. (1991). *Sharh Maqasid*. Edited by: Abdul-Rahman Amirah, Qom: Sharif Razi Publications, [In Persian]
- Yazdi Motlaq, Mahmoud. (2002). *Imamat Pajoohi*. Mashhad: Razavi University of Islamic Sciences Publications, 1st edition, [In Persian]

استناد به این مقاله: رضایی، حسین، سعیدی‌روشن، محمدباقر. (۱۴۰۲). تحلیل ماهیت و مبانی امامیه و اهل سنت از امام و خلیفه با تأکید بر دیدگاه قاضی باقلانی و علامه حلی. پژوهشنامه کلام تطبیقی شیعه، ۵ (۱)، ۲۶۳-۲۹۴. DOI: 10.22054/jcst.2024.77162.1143

Bnmu Journ of Rererr cr nn Shi' Comprvvv Theology is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.